

tetés-kategoriák megvilágítására szánt példák gyanánt fogjuk megemlíteni.

Másodsorban pedig arról fogunk szólni, hogy azon számosság esetében, ha a tisztviselők bizonyos büntényeire a törvények határozott büntetést nem szabtak, miféle büntetésnek között választhatott az illető bíróság, s illustratio kedvéért alkalmilag itt is beleszójjuk tárgyalásunkba egyes tisztviselők büntényeinek ránk hagyományozott megtorlásait.

(Vége következik.)

GYOMLAY GYULA.

TELL-TANÚLMÁNYOK.

II. A dráma verse.

Schiller *Tellje* ötlábú jambusban van írva, mely vers a jelen század elején már a komoly dráma uralkodó verse volt Németországban. E versnek érdekes és tanulságos története van, melyből a következőkben néhány fő pontot kiemelek.¹⁾

Az ötlábú (tíz és tizenegy szótagú) jambusi verset az ókor nem ismerte. Görög kardalokban elvétve előfordul ugyan, de önálló szerepe sem a helléneknél sem a rómaiaknál nincsen. E vers modern származású és hazája Franciaország (és a Provence), hol már a X. század első felében ismeretes.²⁾ Eredetileg mindig tíz szótagú volt, azaz: hangsúlyos szótagra végződött. A sormetszet a második arsis (a negyedik szótag) után esett és két egyenlőtlen félre osztotta a verset.³⁾ Minden vers lehetőleg önálló

¹⁾ Kitünő tanulmányok e versnek főleg németországi történetéről: *Friedr. Zarncke*, Über den fünffüssigen Jambus, mit besonderer Rücksicht auf seine Behandlung durch Lessing, Schiller und Goethe. Leipzig, 1865. — *Gust. Dannehl*, Geschichte des reimlosen fünffüssigen jambischen Verses. Rudolstadt, 1870. — *Aug. Sauer*, Über den fünffüssigen Jambus vor Lessings Nathan. Wien, Akademie, 1878. — Lessing ötlábú verseiről: *Lessings Nathan der Weise, erliutert von Dr. Eduard Niemeyer*, Leipzig, 1855.

²⁾ *Friedr. Diez*, Altromanische Sprachdenkmale, Bonn, 1846, 75. skk. ll.

³⁾ Egészen így használja e verset Goethe *Als ich in Saarbrücken war* cz. költeményében (1771. június 25):

Wo bist du itzt, | mein unvergesslich Mädchen?
 Wo singst du itzt? |
 Wo lacht die Flur? | Wo triumphiert das Städtchen,
 Das dich besitzt? |

egész volt; az ú. n. *enjambement*, azaz a mondat átvitele a következő versbe, kivételes tünemény. Több ily versből, melyeket az asszonáncz egymáshoz fűzött, alakult a *vers* vagy *tirade monorime*. Ezen régi francia versnek legfeltűnőbb sajátága, hogy a sormetszet kéttagú lehetett és hogy a metszetre következő thesis elmaradhatott. Így tehát négyféle vers alakulhatott: 1. $\text{u u u u} \mid \text{u u u u}$; 2. $\text{u u u u} \mid \text{u u u u}$; 3. $\text{u u u u} \mid \text{u u u u}$; 4. $\text{u u u u} \mid \text{u u u u}$. Korán, már a *Chanson de Roland*-ban (XI. század), találjuk a vers kéttagú befejezését (nőrím). Minthogy a régi tíz szótagú vers sajátágai ezen tizenegy szótaguban is érvényben maradtak, ez a vers is négyféle, a mennyiben a fenti formulák mindegyikéhez még egy hangsúlytalan szótag hozzájárult. Idővel a sormetszet a hatodik szótag után is vált szokásossá, de a vers változatossága ezen alakjában is megmaradt.

A XII. század közepe óta az alexandrinus, a tizenkét szótagú jambus, kiszorítja versünket az eposból, de a lyrában még mindig nagy szerepet játszik, sőt a XV. század óta, főleg Marot föllépésével, oly elterjedtséget nyert,¹⁾ hogy *vers commun*-nek nevezik. De ez újabb korában nem oly változatos többé, mint a középkorban: a sormetszet mindig a második arsis után esik, tehát kéttagú sormetszet nem lehetséges többé. Természetesen csak rímmel használták.

Míg e vers Franciaországban folyton tért veszített, Olaszországban mind nagyobb szerepet kezdett játszani. Ez az olasz *Endecasillabo* három pontban különbözik a francia ötlábú jambustól: 1. mindig, mint a neve mutatja, tizenegy szótagu, azaz hangsúlytalan szótagra végződő; 2. a sormetszet nincsen egy bizonyos helyhez kötve, de rendszeren hangsúlyos szótag után esik; 3. ha a sormetszet hangsúlytalan szótag után esik, majd mindig a harmadik lábat vágja ketté, tehát $\text{u u u u} \mid \text{u u u u}$. Az *enjambement* igen szokásos. E vers Olaszországban főleg mint a *canzona*, *sonett*, *stanza* stb. verse lett nagy jelentőségűvé, különösen a lyrában. Az olasz ötlábú jambus kiválóan lyrikus jellegű vers.

¹⁾ Hiszen Ronsard 1572-ben még *La Franciade* cz. eposzát és Jodelle, a francia dráma megalapítója, *Kleopatra*-jának 2., 3. és 5. felvonását is ezen versben, nem alexandrinusokban írták. De már *Dido*-ját egészen alexandrinusokban írta Jodelle. Az újabbkori francia irodalomban csak ritkán szerepel az ötlábú jambus a drámában; az utolsó kiválóbb művek ezen alakban Voltairenek *La prude* és *Nanine* cz. vígjátékai.

Még nagyobb szerepe jutott e versnek Angolországban, ¹⁾ hol az már Chaucer (+ 1400) költeményeiben, valószínűen francia és olasz minták után, az uralkodó. A XV. és XVI. század óta az epos és dráma verse; az alexandrinus nem tud mellette tért foglalni. Az angol ötlábú jambus még szabadabban bánik el a sormetszettel, mint az olasz endecasillabo. Fő sajátága azonban, hogy csak versszakokban jár rimmel; strophákra nem tagolva, tehát az eposban és a drámában, rím nélkül szerepel. Így találjuk már a legrégebb angol drámában (*Gorboduc* vagy *Ferrex and Porrex*, színre került 1562). A XVII. század óta e vers az angolok nemzeti verse, melyet legkiválóbb költők, Shakespeare és Milton, Young és Thomson stb., a költészet minden fájában alkalmaztak. A kontinensen azért «angol vers»-nek is nevezték.

A francia ötlábú jambus feszes és egyhangú, az olasz zengzetes és változatos, az angol annyira szabad, hogy megközelíti a prózát.

Németországba már a középkori lyrába jutott e vers, még pedig a Provenceből, ²⁾ de nem fordul sokszor elő; még leggyakrabban a XII. században. A sormetszetet a középkori német lyrikusok igen szabadon alkalmazzák. Másodszor a XVI. században kerül a francia «vers commun» a német költészetbe, még pedig rendes (a negyedik szótag után eső) sormetszetével. Így tanítja és alkalmazza Opitz Márton és az ő iskolája, mely kivételesen még a hatodik szótag után engedi meg a sormetszetet. ³⁾ De most sem tud népszerűvé lenni; a XVII. század uralkodó verse az alexandrinus.

Annál nagyobb jelentőségre jut a német ötlábú jambus a XVIII. században, midőn angol mintára s elsöben angol művek fordításában alkalmazzák. Korszakalkotó e téren Bodmer, ⁴⁾ Gott-

¹⁾ L. A. *Schröer*, Über die Anfänge des Blankverses in England. *Anglia*, IV, 1881, 1—72 l.

²⁾ Jellemző is, hogy főleg azon lyrikusoknál foglal el nagy tért, kik legfeltünöbben állnak a délfraancia költészet befolyása alatt. Ezek Friedrich von Hausen (+1190) és Fenis Rudolf gróf (+1196 előtt).

³⁾ De Milton *Elveszett Paradicsomának* 1682-ben megjelent német fordítása egészen az angolok módjára, azaz szabad sormetszettel használja a verset. V. ö. a következő jegyzetet.

⁴⁾ Bodmernek *Marc-Anton* cz. drámája is ötlábú jambusban volt írva, de elveszett. V. ö. Könignek egy levelét Bodmerhez, 1725. ápril 30-káról,

schednek svájcei ellenfele, ki Thomson néhány elbeszélésének fordításában az angol verset tudatosan alkalmazza a németben (1745). Még nagyobb népszerűsége jutott e vers Wieland elbeszéléseivel (1752) és Kleist Ewald költeményeivel (1757—58).¹⁾ Ezóta ez az «angol» vagy «brit» vagy «miltoni» vers, a mint Herderrel nevezni szokták, a németek egyik legkedvesebb, legtöbbször alkalmazott verse. Hiszen 1771-ben Bürger még az Iliást is ötlábú jambusokba kezdi fordítani. Klopstock fellépésével (1748) e vers tért veszt az eposzban, helyébe a hexameter lép; de most uralkodó lesz és marad a mai napig a drámában,²⁾ melynek verse a XVI. századig a nyolcz szótagú, párosan rímelő jambus, a XVII. században az alexandrinus volt. Az ötlábú verset főleg Schlegel János Henrik tette ismertté, ki 1758 óta hat angol szomorújátékot (Thomsontól s Youngtól) az eredetiek versmértékében ültetett át; a német dráma uralkodó versévé³⁾ azonban Lessing tette *Bölcs Náthán*-jával, melyet 1778-ban írt és 1779-ben kiadott.

Az ötlábú jambusra főleg két sajátsága jellemző: a rhythmikus periodus és a sormetszet. A francia vers communben minden egyes vers egy rhythmikus egész: a gondolat végződik a verssel; az olasz endecasillabo jóval szabadabb; de csak az angol vers alkalmazza az enjambement-t minden korlát nélkül és terjeszti ki a periodust több, néha igen sok versre. Ezt az angol modort alkal-

melyben neki Milton 1682-iki fordítását küldi, «damit Sie sehen können, wie der Übersetzer nicht nur ohne Reime, sondern sogar schon in fünffüssigen Versen und auch ohne regulären Abschnitt, überdies mit Herüberwerfung des Verstands aus einem Verse in den andern geschrieben, eben wie Sie mir eine Probe in ihrem Drama: *Marc-Anton* gegeben».

¹⁾ E téren az ötlábú jambus legelkesőbb védője a XVIII. században Herder volt, *Fragmente zur deutschen Literatur*, a második kiadásban 1768.

²⁾ Sauer id. h. egy függelékben pontos chronológiáját adja a német ötlábú jambusnak Bodmer fellépésétől Lessing *Nathan*jáig, azaz 1725-től 1778-ig.

³⁾ Tehát nem ő alkalmazta először a drámában, mint a legtöbb irodalomtörténetben olvasható. Nem tekintve a fordításokat és töredékeket, Lessing *Nathan*ja előtt a következő német drámákban találjuk az ötlábú jambust: Wieland *Johanna Gray* 1757, Brawe *Brutus* 1758, Klopstock *Salomo* 1764, Weisse, *Die Befreiung von Theben* 1764, Weisse, *Atréus und Thyest* 1766, Bodmer, *Atréus und Thyest* 1768, Klopstock, *David* 1772, Eschenburg, *Die Wahl des Hercules* 1773, Bertuch, *Die Wahl des Hercules*, 1773, Eschenburg, *Scipio* 1776, Goué, *Batilde* 1778.

mazza Lessing is, még pedig tudatos, szándékos merészséggel. Nála a több verseken áthuzódó periodusok nemcsak igen hosszúak, de ő lehetőleg kerüli is, hogy még a periodus kisebb tagjai valahogy össze ne essenek a verssel. Lessing darabokra töri az ötlábú jambust. Ime egy példa:

Das muss

Entscheiden! Denn die falschen Ringe werden
Doch das nicht können! — Macht, sagt an! Ihr schweigt?
Die Ringe wirken nur zurück? und nicht
Nach aussen? Jeder liebt sich selber nur
Am meisten? — O so seid ihr alle drei
Betrogene Betrüger! Eure Ringe
Sind alle drei nicht echt. Der echte Ring
Vermutlich ging verloren. Den Verlust
Zu bergen, zu ersetzen, liess der Vater
Die drei für einen machen.

Lessingnél mondat és vers valóságos harcot vívnek egymással: a mondat beletör a következő vers elejébe, a rhythmus a vers végére siet, de innen a mondat ismét a következő versbe tör, mely maga ismét rhythmikus befejezést követel és így tovább, míg a periodus vagy tartalmilag összetartozó részlet befejezését nyeri.¹⁾ Innen Lessing azon sajtásága, hogy nála a szereplők rendszeren a vers közepén kezdik és végzik beszédjüket, és hogy egy-egy vers két vagy három szereplőre esik széjjel.²⁾

A mi a vers másik főjellemezőjét, a sormetszetet, illeti, világos, hogy ilyenről Lessingnél nem szólhatni, mert hiszen sor-

¹⁾ Hogy az ifjú nemzedék mily szolgálailag, de egyszersmind milyen ügyetlenül, kellő belátás nélkül próbálta már Lessing előtt az «angol» jambust utánozni, mutatják pl. Goethének következő versei 1765-ből:

Doch schnell entsteht ein Wind,
Der hebt den Staub in Wirbeln auf. Den Wurm
Erhebt er in den Wirbeln auch. Der glaubt
Sich gross, dem Adler gleich, und jauchzet schon
Im Taumel. Doch auf einmal zieht der Wind
Den Odem ein. Es sinkt der Staub hinab,
Mit ihm der Wurm. Jetzt kriecht er wie zuvor.

Mily különbség ezen verses dadogás és Lessing hatalmas dramatikusa rhythmusa közt!

²⁾ A drámának 3849 verséből 780 van ilyen, több személyre felosztott, még pedig 677 két, 97 három és 6 négy személyre.

metszet csak ott lehetséges, hol a vers önmagában befejezett egészet alkot, míg Lessing főtörekvése oda van irányozva, hogy a verset teljesen megfossa önállóságától. Lessingnél az ötlábú jambus egészen új jelleget nyer, oly annyira, hogy a francia, olasz és angol válfaj mellett a Lessing versét negyedik önálló, sajátos speciesnek kell tekintenünk. De e vers, mint az első pillanatra is észlelhető, kiválóan, sőt mondhatni kizárólag drámai vers; az ötlábú jambusnak ily alkalmazása sem a lyrában sem az eposban nem képzelhető.¹⁾

Lessing *Náthánjában* találunk az ötlábú (tíz- és tizenegy szótagú) versek mellett négy- és hatlábúakat (nyolcz és tizenkét szótagúakat) is. Kezdetben még nagyobb számmal voltak az ilyenek, de a költő utóbb alaki szempontból is javitgatta művét és eltávolította a négy- és hatlábú versek egy részét.²⁾ Hiatus is található a *Nathanban*, de soha a hiatus legkifogásosabb neme: szóvégi *e* kezdő hangzó előtt.

Szükséges volt, Lessing verséről egy kissé bővebben szólnom, mert Lessing evvel is igen nagy befolyással volt korára és a következő nemzedékre, első sorban Schillerre, ki első drámáit (*Rüuber, Fiesko, Cabale und Liebe*) prozában írta, de azután, *Don Carlos* óta, mindig a verses alakot, még pedig csekély kivételeket nem tekintve,³⁾ az ötlábú jambust alkalmazta. Már *Don Carlosban* is egészen azon sajátosságokkal találjuk az ötlábú jambust, melyekkel Lessing e verset felruházta, és Schiller később is folyton híve maradt a vers ezen válfajának: minden korlátozás nélkül alkalmazza az enjambement-t, nem törődik semmit a sormetszettel⁴⁾

¹⁾ Lessing nagy gondot fordított arra, hogy ötlábú jambusai épen azt a jelleget nyerjék, melyet feltüntettünk. «*Meine Prosa, írja 1778-ban, hat mir von jeher mehr Zeit gekostet als Verse. Ja, wirst du sagen, als solche Verse! — Mit Erlaubniss; ich dünkte, sie wären viel schlechter, wenn sie viel besser wären.*» A *viel besser* alatt a közönséges felfogás szerinti rendes befejezett ötlábú jambust érti.

²⁾ Most van a 3849 vers közt 15 hatlábú és 13 négylábú.

³⁾ Ezek: *Wallenstein táborá* négylábú rimes verspárokban (Knittelverse), az *Orleansi szüzben* Montgomery jelenetei trimeterben, és a *Messzianai hölgyben* Don Cesar egy jelenete trimeterben és a kardalok rimes versszakokban.

⁴⁾ Sőt Schillernek egy 1801-ben kelt levele, melyben az *Orleansi szüz* trimeterjeiről szól, bizonyítja, hogy a nagy költő nem is tudta, hogy az ötlábú jambusban még csak szóba is kerülhet a sormetszet.

és lehetőleg széjjeltöri a mondattal a verset. Hosszabb és rövidebb verseket is alkalmaz, a versen belül pedig nem ritka az anapæstikus, sőt a trochaikus rhythmus.

És most vizsgáljuk közelebbről a *Tell* versét.

Tell művészi szempontból Schillernek egyik legtökéletesebb alkotása. E magas művészi tökélynek megfelel a verselés is, mely korrektebb, hangzatosabb, drámaibb, egyszersmind egyes jellemzetes vonásokban gazdagabb, mint némely előző darabjában. Általában közelebb áll a *Wallenstein* verséhez, mint a *Wallenstein* és *Tell* közt keletkezett, lyrikusabb jellegű drámák (*Stuart Mária*, *Orleansi Szüz*, *Messinai Hölgy*) verséhez.

A *Tell* versének ¹⁾ eltérő vagy jellemző vonásai a következők:

1. *Hatlábú vers* — legtöbb a második felvonás elején található — van huszonnyolc. Ezek:

- I, 177 Verwünscht! Er ist entwischt! Ihr habt ihm fortgeholfen
 297 Weckst du mir in der stillen Brust! Mein Innerstes
 386 O Gott! Seht diese Flanken, diese Strebepfeiler
 396 Dem Hut soll gleiche Ehre wie ihm selbst geschehn
 446 Was gibt's? Der Schieferdecker ist vom Dach gestürzt
 639 Erwarten, bis das Äusserste — Welches Äusserstes?
- II, 37 Ist kummervoll ob der tyrannischen Gewalt
 130 Sich schützen gegen Östreichs wachsende Gewalt
 141 Heisst Saaten in die Zukunft streun. Bist du so weise?
 156 Die Freiheit als die Knechtschaft ein. Was können wir
 188 Mit deinem Abfall von dem Land. Betrüg dich nicht
 207 Wohl dem, der mit der neuen nicht mehr braucht zu leben
 215 Still, horch! Das Mettenglöcklein in der Waldkapelle
- III, 20 Gerüstet sein. Ach, es wird keiner seine Ruh
 268 Heranbegeben und dem Hut sein' Reverenz
 375 Nein, das ist schreiende Gewalt. Ertragen wir's

¹⁾ A *Tell*-dráma verseinek összege: 750+713+632+741+452=3288. Összehasonlításúl: Böles Náthár 3849. — Don Carlos 5471. (*Wallenstein* tábora 1105). Piccolomini 2669. *Wallenstein* halála 3865. *Stuart Mária* 3927. *Orleansi szüz* 3394. *Messzinai hölgy* 2845. — Torquato Tasso 3453. *Iphigenie* 2174. — *Hamlet* 3715. III. Rikárd 3603. *Lear király* 3255. *Othello* 3133. *Coriolan* 3124. *Romeo és Julia* 2979. *Julius Caesar* 2590. — *Bánk bán*, az *Előversengés* (75 vers) nélkül 2575. A számok annyiban nem egészen pontosak, hogy *Shakespeare* darabjainál a számos prózai részletek csak hozzávetőleg vannak beleszámítva. V. ö. *G. Freytag*, *Die Technik des Dramas*, Leipzig, 1881. 4. kiadás, 306. l.

- 481 Nur dieses Grässliche erlasset einem Vater
 IV, 229 Und lebt' ich achtzig Jahr, ich seh' den Knaben ewig
 442 Ihr sahet zu, ihr liesst das Grässliche geschehn
 385 Verdient Vertraun. Ihr habt den Landmann nichts geachtet
 390 Ein Manneswort. Was ist der Ritter ohne uns
 482 Beschützen, Landvogt. Da, als ich den Bogenstrang
 535 Auch jetzt, euch zu verteidgen, eure holde Unschuld
 V, 3 Die Feinde sind verjagt, die Burgen sind erobert
 152 Ein ungeheurer Schrecken ist im Land umher
 336 Auch ihr nahmt Rach' an eurem Feind. Unglücklicher
 340 Des Herdes Heiligtum beschützt? Das Schrecklichste
 426 So zieht dein Enkel ein auf deines Reiches Boden.

2. *Négylábú vers* mindössze csak a következő hat van :

- II, 182 Du bist's, doch nicht durch Wort und Schwur
 III, 17 Ach wollte Gott, sie lernten's nie
 IV, 83 Greif nicht dem Richter in den Arm
 103 Und scheint wie ausser sich zu sein
 267 Um seinen Kerker aufzutun
 362 Um mein geändert Herz zu sehn.

3. *Háromlábú vers* kettő van :

- III, 515 Öffnet die Gasse, Platz!
 IV, 354 Seid einig, einig, einig!

4. *Kétlábú vers* három, mind az ötödik felvonásban :

- V, 202 Still, lasset hören!
 212 Der Lieb und Gunst!
 382 Steht auf, steht auf!¹⁾

5. Az *anapaestikus rhythmus* igen gyakori, főleg a vers elején. A német rhythmus szellemében a vers az első arsissal kezdődik; a mi az első hangsúlyos szótagot megelőzi: ütemelőző, *Auftakt*. Ez anapaestikusan induló versek tehát jambusok kéttagú *Auftakt*-tal. Innen magyarázandó az is, hogy az *Auftakt*-ban nehéz szótagok és szók is állhatnak.²⁾ Ezek a következők :

¹⁾ Némely kiadások szerint I, 445 *Was gibst's? Der Schieferdecker ist vom Dach gestürzt* két versnek van szedve. Akkor I 446 *Was gibst's* a darabnak egyetlen egylábú verse volna. Én fent a hatlábúak közé soroztam be.

²⁾ V. ö. Heinrich, *Deutsche Verslehre*, 2. kiad. Budapest, 1878, 19. és 35. l.

- I, 143 *Mit Begierde* Gras und Wächter scharrt die Erde
 185 *Haltet fest* am Reich und wacker, wie bisher
 391 *In des Káisers* Namen ! Höret ! Still doch, höret !
 476 *In die Séele* schnitt mir's, als der Bub' die Ochsen
 554 *Euer Éidam* hat ihn übern See geflüchtet
- II, 255 *In den éinsamen* Sennhütten kehrt' ich ein
 273 *Von den Wänden* langten sie die rostgen Schwerter
 422 *Mit dem Schwért* sich schlagend durch das deutsche Land
 518 *Unser* ist durch tausendjährigen Besitz
 665 *Bin ich* dróben erst, zieh' ich die Freunde nach
 671 *Aufgebóten* schnell im Hauptort jedes Landes
- III, 352 *In des Káisers* Namen ! Haltet an und steht
 362 *Ein Verráter* ich ? Du irrst dich, Freund, das ist
 365 *Ins Gefángniss* fort ! Ich leiste Bürgschaft, haltet !
 396 *Diesen Mánn* ergriff ich über frischer Tat
 421 *Einen Ápfel* von des Knaben Kopf zu schiessen
- IV, 50 *Wenn die Béрге* brechen, wenn die alten Klüfte
 80 *Diese Wéllen* geben nicht auf seine Stimme
 81 *Diese Félsen* bücken ihre Háupter nicht
 85 *Für den Téll*, der auf dem Schiff sich mit befindet.
 305 *Euer Stáub* wird ruhn in einem freien Lande
 668 *Lass es* über mich dahin gehn. Da, hier lieg' ich
- V, 271 *Ich erwárt* ihn eben, doch was ist euch, Mann

Ritkább az anapæstikus rhythmus a vers közepén. Ez a német vers szellemében kétfagú thesisnek tekintendő, melyet a modern verselés mindig megenged. Az anapæstikus rhythmus mind a két esetben a hevesebb, indulatosabb hangulat kifejezésére szolgál. Ilyenek :

- II, 257 Zu Wohnungen gesellig *lebender* Ménschen
 II, 321 Ich bin der *Méier von Sárnen*, dies hier ist
 420 Und zogen aus wehklagend, *Männer und Wéiber*
- IV, 142 Nicht wohl *berichtet*. Nun áber ist der Tell
 249 Beklagt' er *dích ; in den Náchén* sprang er, Weib
 340 Der *Könige sich* an ihren ewgen Wällen¹⁾
 617 Soll Herr sein in dem Lande *óder der Káiser*
- V, 19 Ist's nicht genug an diesen *flámmenden* Bóten
 21 Kommt alle, kommt, legt Hand an, *Männer und Wéiber*
 195 Die *Königin Élsbet* Gnad' und alles Gutes¹⁾
 281 Von meinen *Kíndern*, *ihr séid* kein Mönch, *ihr seid*

¹⁾ Az *ig*-gel képzett mellék- és főnevek közül csak ezt a két példát

6. Nagy a *trochæusok* száma, főleg a vers elején, a mi a német jambikus rhythmusban igen gyakori. A *Tellre* nézve a versnek e sajáttsága igen jellemző; Schiller még csak a *Messzinai Hölgyben* használja a trochæusi rhythmust megközelítő szabad-sággal. A következő verseknek csak futólagos áttekintése is bizonyítja, hogy a költő szándékosan, hogy a trochaikus rhythmusu szót nagyobb nyomatékkal kiemelje, helyezi e trochæusokat a verskezdő jambusok helyébe. Itt is az összes eseteket sorolom fel:

- I, 383 Ünter den Türmen, ja wer die bewohnt
 394 Mitten in Áltorf, an dem höchsten Ort
 409 Über dem Trón, wo man die Lehen gibt
 425 Éilends dem Háfen und der mächtige¹⁾ Geist
 499 Wérde mit mír, was will, ich muss hinüber
 596 Stérben ist nichts, doch leben und nicht sehen
 608 Álles geráubt und auch das Licht der Sonne
 693 Wären wir dóch allein im Land, ich meine
 700 Wäre ein Óbmann zwischen uns und Östreich
- II, 60 Wélche Persón ist's, Oheim, die ihr selbst
 111 Éndet mit mír, da hängen Helm und Schild
 185 Bérta von Brúneck, die zur Herrenburg²⁾
 206 Ünter der Érde schon liegt meine Zeit
 303 Grósses habt ihr in kurzer Frist geleistet
 449 Finden die Schwyzer Männer sich heraus
 535 Gégen Gewalt, wir stehn für unser Land
 573 Wíder der Vögte harten Druck zu klagen
 699 Éher den Tód, als in der Knechtschaft leben
- III, 53 Gégen die Vögte, auf dem Rütli ward
 59 Über den Sée geschafft. Ein Wunder war's
 73 Váter, wo géhst du hin? Nach Áltorf, Knabe³⁾
 118 Mütter, ich bléibe bei dir. Ja, du bist
 287 Höre, Geséll, es fängt mir an zu dáuchten
 456 Háltet an éuch, ich fleh' euch drum, bleibt ruhig

hozta fel, mert több mint valószínű, hogy a költő mind ezen szóknál synkopét tételezett fel, ha az *ig* szótagot ki is irta, tehát: *Köng-e-t Kön-gin-t* olvasott.

¹⁾ L. az előző jegyzetet.

²⁾ *Bérta* még kétszer a vers elején: III, 172 *Bérta, ihr hásst és* III, 196 *Bérta, welch éinen.*

³⁾ *Váter* még ötször a vers elején: III, 306 *Váter, ist's wáhr,* III, 346 *Váter, es wírd,* III, 526 *Váter, schiess zú,* III, 570 *Váter, hier ist és* IV, 65 *Váter, ein Schiff.*

- 465 Öffnet die Gásse ! Frisch, was zauderst du
 515 Öffnet die Gásse, Platz !
- IV, 32 Ráset, ihr Wínde, flammt herab, ihr Blitze
 43 Sólches ward káinem Vater noch geboten
 56 Wéhe dem Fährzeug, das, jetzt unterwegs
 418 Wártet ihr áb, ich handle. Was, ihr wolltet
 430 Sólcher Gewálttat hätte der Tyrann
 431 Wíder die fréie Edle sich verwogen
 436 Wélcher Gewalt sie frevelnd sich erkühnen
 446 Únter den Trümmern der Tyrannenmacht
 473 Méine Gedánken waren rein von Mord
 648 Stráfe genúg ist sein entsetzlich Handwerk
 664 Rólle die Áugen, wie du willst, wir sind
 667 Óder mein Róss geht über dich hinweg
 682 Gégen dies Vólk, die Zungen sind noch frei
 723 Kéine Gewalt mehr. Wir sind freie Menschen
 725 Éndet die Fúrchť so schnell und der Gehorsam
- V, 45 Rásend erhób sich Rudenz, denn wir hörten
 53 Éhrte das Vólk. So setzten wir getrost
 174 Ráche trágt kéine Frucht, sich selbst ist sie
 287 Mútter, der Váter ! O, mein Gott, der Vater
 415 Séndet der Bérġ nicht seine Windeswehen
 440 Éile, sie náhn. Wer ist es ? Forſche nicht.

E versek könnyen meggyózhetnek arról, hogy Schiller mindig szándékosan, hogy egy mondatot vagy gondolatot vagy szót különösebben kiemeljen, használta a vers trochaikus bekezdését.

Ritkább és feltünőbb, de még hatásosabb a trochæus a vers közepén, itt is mindig nyomatékosság kedvéért :

- I, 392 Ihr sehet diesen Hut, *Männer* von Úri
 452 Und Jammer habt gebrácht *über* die Wélt
- II, 235 Wer ist da ? Gebt das Wórt ! *Freunde* des Landes
 386 Schwyz soll im Rát, *Úri* im Félde führen
 388 Die meisten Jahre záhlt *Úlrich* der Schmiéd
 415 Es war ein grosses Vólk, *hinten* im Lánde
 516 Den harten Fels gespréngt, *über* den Abgrund
- IV, 204 Zeig ihm den Wég, *Jémi*. Gott stéh' ihm béi
- V, 64 Wo ist der Landenbérġ ? *über* den Brünig.

7. A német nyelv egyik főtörvénye, hogy összetett szókban az első szón fekszik a hangsúly. E törvény ellen a költők igen

sokszor vétenek,¹⁾ Schiller is, a *Tell*ben is. Csak néhány példát hozok fel :

- I, 369 *Frohnvógt*, wie wird die Feste denn sich nennen
 II, 121 *Früulein*, jetzt endlich darf ich mich erklären
 313 *Urtéilt*, ob ich mein Herz bezwingen kann
 III, 447 Sind sie *Kurzwéils* gewohnt aus eurem Munde
 512 Gewaffnet sei *niemánd*, als wer gebietet
 606 An dem sich Gottes Hand *sichtbár* verkündigt
 IV, 62 *Handlós* und schroff ansteigend starren sie
 122 *Wehrlós*, ein aufgegebenner Mann. Nicht hofft ich
 656 Gerechtigkeit, *Landvógt*, du bist der Richter
 632 *Glorrhéich* begonnen, will der Sohn vollenden stb.

E versekben még lehetséges volna trochaikus rhythmust fel-tételezni. De már lehetetlen ez a három szótagú összetett szókbán, melyeknek első szava hangsúlyos szó, második szava pedig az első szótagon viseli a hangsúlyt, mint pl. *árm-selig*. Az ily szók a német versben alig használhatók, mert ellenkeznek minden rhythmussal. Mégis oly nagy számmal vannak meg a nyelvben, hogy a költők nem mellőzhetik teljesen, hanem alkalmazzák, de gyakran a német rhythmus alaptörvénye ellenére amphibrachysnak (∪ - ∪), holott, az első szótag lévén a főhangsúlyos, csak daktylusoknak (- ∪ ∪), persze nem épen szép hangzásuaknak, volnának használhatók. Schiller *Tell*jében is nagy a példák száma, csak néhányat sorolok fel :

- I, 358 Wie die *Tagdiébe* ihre Pflicht bestehen
 615 *Feighérzge* Vorsicht, fahre hin ! Auf unser
 625 *Ohnmüchtgen* Zorns in seiner sichern Feste
 II, 461 *Freiwillig* wählten wir den Schutz der Kaiser
 495 *Einsiedeln* uns die Alp in Anspruch nahm
 608 Ihr fahret fórt, *Östréich* die Pflicht zu leisten
 637 In den *Waldstätten* findt sich kein Verráther
 III, 35 *Rückspringend* mit sich in den Abgrund reisst
 122 *Abgründe* schliessen rings umher uns ein
 461 Er hätte jétzt *zehnfáchen* Tod empfunden
 IV, 544 Um ein *armselig* Grattier zu erjagen
 630 *Weitschichtge* Dinge sind im Werk und Werden
 665 So grenzenlos *unglücklich*, dass wir nichts

¹⁾ Leginkább az ókori daktylikus versekben (a distichonban). L. erről bővebben verstanomat, 133. l.

- V, 11 *Dass es weitschmättern* in die Berge schalle.
 13 *Aufwäckend* schnell die Männer des Gebirgs
 72 *Urféhdé* schwur er, nie zurück zu kehren. Stb.

8. Egy jellemző gyengéje a Schiller rhythmusának,¹⁾ hogy hangsúlytalan szótagot is az arsisba helyez. Ez rendszeren háromtagú szóokban történik, melyekben a hangsúly az első szótagon fekszik. Itt is csak néhány példát idézek :

- I, 286 *Drum* tät es gut, dass euer *étliche*
 401 Dem *Königé*, wer das Gebot verachtet
 463 Was hab' ich denn so *strüflichés* getan
 II, 255 In den *einsamén* Sennhütten kéhrt' ich éin²⁾
 547 Wir Östreich *hüldigén* nach solcher Schmach
 549 Was wir der Güte *wéigertén* ! Dann wären
 674 Und gern ergreifen *friédlichés* Geleit
 703 Zu seiner Freundschaft und *Genóssamé*
 III, 100 Da *jämmerté* mich sein, ich trat zu ihm
 IV, 513 Dem *Wänderér* zur kurzen Ruh bereitet
 575 Von *Hörnüssén*, die fallen auf sein Ross
 675 Ich wüsste wohl was *bésserés* als hier
 6-8 *Verkündigén*, ich will — Gott sei mir gnädig
 V, 42 Und ruft, dass die *Brunéckerin* verbrenne. Stb.

9. Többször *ellentét van a mondat (értelem) és a vers hangsúlya* közt. Kétséget sem szenved, hogy Schiller ezt a rhythmusbontó eljárást szándékosan követte, hogy a vers tartalma annál nagyobb nyomatékkal hasson. Egy néhány példa (a dőlt szón a mondat hangsúlya fekszik):

- I, 113 's ist ein *Hausväter* und hat *Wéib* und *Kinder*
 179 Die Hütte réisset éin *brennt* únd *schlagt* néder
 312 Ihr séid *auch* Männer, wisset éure *Áxt*
 IV, 649 Euch sóll *Recht* wérden, drinnen auf der *Burg*
 583 Ja, wóhl *dem*, dér sein *Féld* bestellt in *Ruh*. Stb.

10. Érdekes *a vers vége*, hol Schiller a tizenegytagú versben az utolsó hangsúlyos szótag után ritkán használ önálló szót, —

¹⁾ Bővebben tárgyaltam ezt már verstanomban, 19. l.

²⁾ Ez feltűnően rossz vers, melynek rhythmusa alig fölismerhető; hibái: 1. a kéttagú auktakt kétes arsis előtt; 2. *einsamén* szóban a hangsúlytalan rag hangsúlyozása, holott az előző szótagon, hosszúságánál fogva, igen erős mellékhangsúly van; 3. *Sénnhütten* helytelen hangsúlyozása.

legfeljebb és legtöbbször névmást, melyen mondathangsúly nem fekszik; pl.

- I, 532 Mich drücken schwere Sorgen. Drangsal háb' *ich*
 II, 28 Ich kenne dich nicht mehr. In Seide prángst *du*
 74 Den Bauernadel schelten. Nicht etrág *ich's*
 IV, 111 Wo ist der Landvogt? Auf den Wellen tréibt *er*
 274 Er regt sich, still! Wo ist er? Wer? Er féhlt *mir*
 V, 307 Wer ist der Bruder hier? Ach, ich vergáss *ihn*. Stb.

Eltérő gyakorlatot a darab három jelenetében találunk: az I. felvonás 1. jelenetében, a III. felvonás 1. jelenetében és a IV. felvonás utolsó jelenetében, — mind a háromban a nép szerepel, ill. népies rajzot ad a költő; — e jelenetekben Schiller a tizenegytagú vers végére nagyobb súlyú, sőt fontos jelentőségű szót is állít, melyek a vers rhythmusát észrevehetően, de bizonyára szándékosan s így hatással megzavarják; pl.

- I, 144 Versuch es Fährmann, rett ihn, rett ihn, rétt *ihn!*
 109 Der Föhn ist los, ihr seht wie hoch der Sée *geht*
 III, 51 Sinnst du auch nichts gefährliches? Gestéh' *mir's*
 57 Sie werden dich hinstellen, wo Gefahr *ist*
 62 Dass ihr entkommen. Dachtet du denn gár *nicht*
 76 Ehr geht noch heute. Drum lass ihn erst fórt *sein*
 77 Gemahn' ihn nicht an uns. Du weisst, er gröllt *uns*
 91 Er ganz allein mit mir, der auch alléin *war*
 IV, 668 Lass es über mich dahingehn. Da, hier liég' *ich*
 684 Doch es soll anders werden, ich gelób *es*
 689 Herr Landvogt, Gott, was war das? woher kám *das*. Stb.

E gyakorlat a *Wallenstein* drámai menetű és hangú nyelvére és verselésére emlékeztet, míg a sokkal lyrikusabb jellegű *Orleansi Szüzben* s *Messzinai Hölgyben* az utolsó arsisra következő szótag többnyire valóban egészen hangsúlytalan.

11. Az *enjambement* gyakori és nagy szabadsággal van alkalmazva, bár némely jelenetben, pl. a Stauffacher és Gertrud párbeszédében (I. felv. 2. jel.), feltűnően ritka.

Egy jelenetből (fellépésből) a másikba csak egyszer vezet a vers, az V. felvonásban:

- V, 14 Zusammenrufe. — *Walter Fürst* (kommt): Haltet, Freunde, haltet!

Összetett szó is csak egyszer esik *enjambement* alá t. i. első

szava az előző versnek végére, második szava a következő vers elejére:

I, 284 Der nicht ein neues Unheil und *Gewalt-*
Beginnen von den Vögten uns verkündet

De a versnek azon Lessingféle szaggatottsága, mely a mondatnak és a versnek össze nem vágásából, sőt azoknak ellentétjéből származik, ritka és csak a dialogus igen eleven momentumai-ban található, pl. Tell monológjában, Tell és Parricida jelenetében, Gessler halála előtt; pl.

I, 161 Ihr seid ein Meister Steuermann. *Was sich*
Der Tell getraut, das konntet ihr nicht wagen ?

389 Was will die Trommel ? Gebet acht ? *Was für*
Ein Fastnachtsaufzug ? und was soll der Hut ?

397 Man soll ihn mit gebognem Knie *und mit*
Entblösstem Haupt verehren. Daran will —

580 Der Sohn ist's ? Allgerechter Gott ! *Und ich*
Muss ferne sein ! In seine beiden Augen ?

635 Dort unterm freien Himmeldache, *wo*
Der Sinn noch frisch ist und das Herz gesund,

II, 274 Und aus den Augen blitzte *freudiges*
Gefühl des Muts, als ich die Namen nannte,

IV, 640 Wer seid ihr ? Wer ist euer Mann ? *Ein armer*
Wildheuer, guter Herr, vom Rigiberge,

V, 390 Lasst meine Hand los ! Ihr müsst fort ! *Hier könnt*
Ihr unentdeckt nicht bleiben, könnt entdeckt —

12. A *hiatus* igen ritka, mit valószínűen a nyelv azon népies sajátosságának kell tulajdonítani, hogy nagy előszeretettel van az összevont, kurtított alakok iránt; — a *hiatus* legcsúnyább neme — zár-e kezdő e előtt — egyszer sem fordul elő; pl.

II, 218 Gehn Einigé und zünden Reisholz an

372 Man pflanze *auf* die Schwerter der Gewalt

820 Wer konnte *Euch* nicht, Herr, in den drei Landen ?

A vers vége és a következő vers kezdete közti hiatusra, mely pedig a drámai nyelv s vers természeténél fogva szintén figyelmet érdemel, Schiller alig volt tekintettel, de azért ritka ez is; pl.

II, 264 — du kämpfst für deine Liebe.

Es ist ein Feind —

III, 296 — dienstfertger Schurke

Und brächtest wackre Leute —

IV, 372 — aller Pflichten Bande
Und keines Mannes Treue —

13. A *rím* ritka; körülbelül ugyanazon szerepet játszsza, mint a *Wallenstein*ban és jóval ritkább, mint az *Orleansi Szüz*-ben és a *Messzinai Hölgy*ben. Mindössze a következő helyeken fordul elő :

Az első felvonás végén, I, 747—750.

Közmondás, II, 354—355.

Eskü, II, 396—397.

A második felvonás végén, II, 710—714.

Berta és Rudenz lyrikus jelenetében, III, 121—124, 176—177, 199—207, 219—224, 230—234, 238—250.

A harmadik felvonás végén (Tell elfogatása) nincsen rím, a mi, a jelenet megrázó komolyságát tekintve, igen helyes.

A negyedik felvonásban elszórva : IV, 202—205, 263—265, 327—330, 448—449, 457—462, 714—716, 734—735.

Tell monologjában, IV, 491—492, 498—499, 510—511, 523—524, 536—537.

Az ötödik felvonásban : V, 150—151, 228—229, 237—238, 242—243, 247—248, 449—452.

14. *Idegen alakok* nem fordulnak elő a darabban, csak néhány dal van közbeszöve, még pedig :

Az első felvonásban : a halász, a pásztor és a vadász dalai, I, 1—36.

A harmadik felvonásban : Tell Walter dala, III, 1—12.

A negyedik felvonásban : az irgalmas barátok dala, IV, 736—741.

A *Tell* verselésre nézve is Schiller legváltakozatosabb, leg-hangzatosabb darabja. Még feltünőbb a verselés művészi volta, ha a vers viszonyát a *nyelvezethez* figyelembe vesszük, mely utóbbi a népies kifejezésnek köznapiságától, a dialectushoz közel álló kényelmességétől a drámai pathosz legmagasabb, legmegragadóbb stílusáig emelkedik. De erről egy külön cikkben szölok.

HEINRICH GUSZTÁV.